

Maja LOZAR ŠTAMCAR^{*}:

IZDELOVANJE PLETENEGA POHIŠTVA V SLOVENIJI

Kot drugod po svetu so se tudi v slovenskih krajih ljudje s pletenjem ograj, košev, košar, košaric za dojenčke, vozičkov, kovčkov ter drugih uporabnih predmetov za hranjenje in transport predvsem iz vrbovega, pa tudi leskovega protja in drugih pletiv ukvarjali od nekdaj. Po dolinah Save, Soče in drugih rek in rečic je bilo zaradi primerno vlažnih tal in drugih naravnih danosti vedno na voljo dovolj naravno rastočih vrb in drugih primernih rastlin. Pletarstvo za domačo rabo in kot obrt je bilo razvito po vsej deželi in s pletarskimi izdelki se je marljivo trgovalo. Tudi sedežno pohištvo je imelo pogosto sedeže in naslonjala opeta s prepleteno slamo ali z mrežami iz pletenih viter. V ta namen se je že od sedemnajstega stoletja naprej uporabljalo uvoženo trstičje, v ploščate vitre klano lubje, trd zunanji ovoj prožne, več deset metrov dolge južnoazijske palme plezalke *Calamus rotang*. Pohištvo v celem se je pletlo bolj izjemoma, poleg običajnih pletenih košev iz vrbovja za dojenčke najbrž sem in tja le kak pleten naslonjač za betežne. Končno pa so v zadnji petini devetnajstega stoletja po azijskem zgledu začeli množično izdelovati v celem pleteno pohištvo. Za ta namen so uporabljali domače vrbovje in trstični stržen, ki se po malajski besedi *rotan*, ki pomeni lupiti, imenuje tudi *ratan*. Podoben je gibki, žilavi sukani vrvi in se uporablja za opletanje ogrodij in pletenje sedežev, naslonjal in polnil. Trstičje je finejše od vrbovja in potrebuje nosilno ogrodje iz debelih palic. Polnila so lahko zelo različno strukturirana, pletiva imajo različne funkcionalne in hkrati dekorativne možnosti. Najlepši so naravni toni, vendar se da pletivo tudi barvati, lakirati in politirati. V celem pleteno pohištvo, predvsem sedežno, se odlikuje po lahkosti, uporabnosti, higieničnosti in varčnosti v rabi materiala ter igrivosti oblik. Kljub krhkemu videzu so v celem pleteni stoli tako močni, da zlahka nosijo človeško težo. Iz zasebne podjetniške pobude se je razvila donosna pletarska industrija in moda pletenega pohištva je zajela zahod.

Čaru pletenega pohištva se tudi pri nas niso mogli upirati. Naši prvi pohištveni pletarji so se v osemdesetih letih

devetnajstega stoletja že lahko šolali na tečajih v Cesar-skokraljevem tehnološkem obrtnem muzeju in Vzorčni delavnici za pletarstvo na Dunaju in pozneje pogosto poučevali na popotnih tečajih po ožji in širši avstrijski domovini. V teh in naslednjih letih se je v slovenskem prostoru v kombinaciji s profitnimi delavnicami odprlo nekaj pletarskih šol in pletarskih oddelkov na lesnih šolah. Na zasebni nemški Strokovni šoli za lesno industrijo v Kočevju so imeli med letoma 1887 in 1897 pletarski oddelek in izdelovali tudi pohištvo, stojala za note, koše za papir in košarice za ročna dela, stojala in koške za rože. V furlanskem Vidmu je od leta 1889 obstajala Furlanska družba za

Slika 1. Damski portret, okrog 1865, iz fotografskega ateljeja Josefa Divišovkega v Ljubljani, last Narodnega muzeja Slovenije

^{*} dr., muzejska svetnica, Narodni muzej Slovenije, 1000 Ljubljana, e-pošta: maja.lozar@nms.si

Slika 2. Portret Franca Pirca v razstavnem prostoru Jakopičevega paviljona v Ljubljani, okrog 1910, foto Ivan Kotar, last Narodnega muzeja Slovenije

industrijo protja, ki je izdelovala po formi sprva historistično, pozneje secesijsko vrtno pohištvo iz vrbovega protja pa tudi trstičja. V istem času je bilo v okolici Vidma še pet pletarskih šol, ki so poleg drobnih predmetov izdelovale tudi stole in naslonjače, mize raznih vrst, stojala za vaze in žardinjere. Spodbujena z izgradnjo železnice Gorica – Trst je bila na robu Furlanije v Foljanu ob spodnji Soči že leta 1881 ustanovljena deželna obrtna pletarska šola, ki je pohištvo začela izdelovati leta 1902. V gornjem Posočju je leta 1893 odprla vrata pletarska šola v Čezsoči, poučeval je Nace Uršič iz Kobarida. Poleg raznovrstnih košar so izdelovali tudi zibelke in zahtevnejše izdelke, kot so mize in stoli. V Ljubljani so tik pred velikim potresom aprila leta 1895 na strokovni šoli za lesno industrijo dobili pletarski oddelek. Hkrati se je začelo načrtno pospeševati gojenje vrb in vzgajati nasade za pletenje primernih vrbovih sort. Za učitelja je bil izbran Poljak Jože Baran, ki se je bil pletarstva naučil v deželni pletarski šoli v Jaroslavu v Galiciji, se izpopolnjeval v Tehnološkem obrtnem muzeju na Dunaju in delal v pletarski industriji, nazadnje v Sobeslavu na Češkem. Z uvedbo pletarskega pouka v Ljubljani so se na primer izdelki pletarjev ob Savi v Tacnu in Črnučah, ki jih je prodajal ljubljanski trgovec Pakič, zelo izboljšali. Baran je vodil tudi pletarske tečaje ob Savi v Dolskem, Dolu in Šmartnem pod Šmarno goro. Med prvo svetovno vojno

je bila organizirana na obrtni šoli v Ljubljani invalidska šola z oddelkom za pletarstvo, pletli so, morda tudi stole, italijanski vojni ujetniki, zaprti na ljubljanskem gradu. Na Štajerskem so začeli izdelovati pleteno pohištvo leta 1905 v Halozah v vasi Sv. Barbara, kjer se je košarska obrt že prej lepo razvijala. Nadučitelj Anton Ogorelec je otroke učil iz vrbovega šibja, rogoze in trstičja izdelovati jerbace, kovčke, koše, pa tudi mizice za cvetlice, stole in naslonjače. Na Gorenjskem je bila pod vodstvom dunajskih vzorčnih delavnic leta 1908 ustanovljena državna pletarska šola v Radovljici. Za vodjo šole je imenovan Leon Patik, po rodu Čeh z Moravskega, ki se je pletarstva izučil pri očetu in v velikih pletarskih podjetjih na Dunaju. Prvi absolvent te šole Fran Kosirnik je bil med vojnoma pletarski mojster v Sarajevu.

Do prve svetovne vojne pri nas izdelano pleteno sedežno pohištvo je bilo kaj različnega izgleda po različnih vzorih. Po ameriških in angleških je imelo košarast izgled s polnimi stranicami, visokim hrbtnim naslonjalom (ali že s podkvastim enotnim naslonjalom za roke in hrbet) in pletenjem tudi pod sedežem, ki kot valovito krilce delno zakriva konstrukcijo podnožja. Po robu hrbtnega naslonjala in naslonjal za roke teče enotna obroba, bodisi kot poudarjena kita bodisi kot odebeljeno valjasto pletenje, spredaj zaključeno z gladkimi izbočenimi diski. Noge so pri tleh oblikovane kot storžki. Po nemškem zgledu, zlasti pletarskega središča na Koburškem, je imelo pohištvo jasno vidno konstrukcijo z različnimi debelinami pletiva, zračnimi polnili in redkim pletenjem v elegantnih valovitih secesijskih linijah. Novo pohištvo na dunajski način pa je obdržalo košarast izgled, a je bilo oglatih form in ravnih linij. Po vzhodnjaških vzorcih je posnemalo širok vodovoden rob enako visokega naslonjala za roke in hrbet, se igralo s polnim pletenjem, tudi do tal in s praznimi okenci. Te predloge za pleteno pohištvo so bile veren odsev različnih umetnostnih teženj na Dunaju tistega časa.

Po prvi svetovni vojni je na robu slovenskega ozemlja v Italiji še vedno delovala pletarska šola v Foljanu. V dvajsetih letih so izdelovali pohištvo iz trstičja, na primer salonske sedežne garniture z jasno konstrukcijo in odebeljenimi obrobami. Radovljiška pletarska šola, ki jo je še vedno vodil zakonski par Patik, je delovala do leta 1934. Iz nje so šli nekateri učenci še na mojstrske tečaje na Dunaj in pozneje sami postali učitelji, npr. Valentin Tepina, ki je pozneje deloval v Stražišču pri Kranju. V Radovljici so izdelovali izjemno kvalitetno sedežno pohištvo, večinoma iz trstičja, in sicer tako redko mrežasto kot gosto pletene lahke naslonjače, visoke podne luči, košarice za ročno delo na stojalu in drugo. Ze uveljavljena pletarska šola v Sv. Barbari v Halozah (zdaj Cirkulane) se je med prvo svetovno vojno preselila k beguncem in vojnim invalidom z

Goriškega, ki so dobili zatočišče v barakah v Strnišču pri Ptujju (zdaj Kidričevem). Vodil jo je Mirko Ogorelec. Preoblikovana v zadrugo Pletarna se je preselila na Ptuj, kjer je bila na novo ustanovljena še državna pletarska šola. Tej so bile leta 1934 dodeljene blagovne zaloge in material ukinjene učne delavnice za košarstvo v Radovljici. V Ljubljani in okolici je delovalo nekaj samostojnih izdelovalcev pletenega pohištva. Naročiti se ga je dalo tudi v Tehniški srednji šoli, nekdanji šoli za lesno industrijo, na kateri sta učila njen prvi pletarski učitelj Baran in Nace Uršič iz Posočja. V šoli so nastajale na primer dvonivojske pravokotne žardinjere, stolčki z zgolj trapezoidnima naslonjaloma za roke v slogu geometrijske dunajske secesije, pa tudi košarasti naslonjači z enovitim nizkim polkrožnim hrbtnim naslonjalom in naslonjali za roke s pravokotnima vogalnima odprtinama. V dvajsetih letih so pleteno pohištvo ponovno izdelovali v Kočevju, in sicer v zavodu za slepo mladino. Večinoma je šlo za podstavke za rože, stole in mize, koše za perilo, košare za kruh in jedilni pribor in senčnike za luči. Na slovenskem trgu je bilo naprodaj tudi pleteno pohištvo z juga, iz vojvodinskega Apatina ga je na primer prodajal ljubljanski trgovec Ivan Dogan.

Med vojnama so naši izdelovalci pletli pohištvo, s polkrožnimi visokimi naslonjali za hrbet, ki so se spustila pri rokah in zaključila s temnima diskoma; robovi so bili navzven zavihani in odebeljeni, silhueta košarasto polna, med nogami pa so imeli značilna, ločno oblikovana krilca. Vedno več je bilo tudi enako visokih naslonjal za hrbet in roke na podkvasti podlagi. Z izrabo funkcionalnih in dekorativnih zmožnosti materiala so nastajala domiselno pletena, izmenično gosta in redka polnila. Konstrukcija nog je vidna, tako da so jasno vidni nosilni in nošeni členi. Ni več gosto pletenih opor za roke.

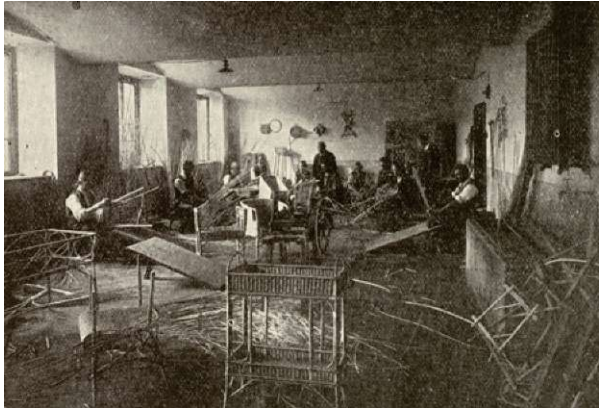
Po drugi svetovni vojni so pohištvo pletli v zaporih, na primer do okoli leta 1960 v Tolminu. Na Ptujju je v petdesetih in šestdesetih letih delovalo državno podjetje Pletarna, ki je izšlo iz predvojne ptujske šole in zadruge in katerega sto trideset delavcev je iz vrbovega protja iz lastnih nasadov med drugim izdelovalo zibelke, sodobne fotelje, mizice in vrtno garniture. Pleteno pohištvo so po vsej Sloveniji izdelovali posamezniki, največ v savski dolini in na Ribniškem, ki so se bili izučili pri prvih generacijah absolventov pletarskih tečajev, šol in delavnic. Svoje izdelke so prodajali v trgovinah državnega podjetja Dom. V Stražišču pri Kranju je iz delavnice Valentina Tepine izšel pletar Oto Jereb, ki je deloval do sedemdesetih let. Izdeloval je posteljice za dojenčke, mize in naslonjače. Vedno bolj so slovenski trg pletenega pohištva prevzemali izdelki iz hrvaškega Zagorja in bosanske Posavine. Pleteno sedežno pohištvo je bilo bodisi še vedno klasičnih angloameriških oblik izpred prve svetovne vojne, v naravnih tonih ali živo pobarva-

Slika 3. Naslonjač na gradu Tuštanj, začetek 20. stoletja, secesija, zasebna last (foto: Tomaž Lauko, NMS)

Slika 4. Pisalna miza, iz zapuščine dr. Janeza Evangelista Kreka, okrog 1910, secesija, last Narodnega muzeja Slovenije (foto: Damjan Jesenovec, NMS)

Slika 5. Pletarska delavnica na ljubljanski srednji tehniški šoli, dvajseta leta 20. stoletja, iz Šolskega letnega poročila 1927

Slika 6. Učiteljski par Patik med izdelki radovljiške pletarske šole, okrog 1930, fotografija zasebna last

Slika 7. Naslonjač, izdelek Ota Jereba v Stražišču, šestdeseta leta, angloameriška forma, zasebna last (foto: Jože Maček)

Slika 8. Naslonjača, šestdeseta leta, sodobna forma, zasebna last (foto: Maja Lozar Štamcar)

no, ali pa redko pleteno iz obdobja med svetovnimi vojnama. Redkeje so izdelovali sodobne sedeže košarastih form ali redkega pletenja. V sodobnem oblikovanju so se za unikatne kose preizkušali nekateri eminentni domači arhitekti, kot so bili Jože Mesar, Marija Vovk, Zlatko Kralj ali Danilo Fürst. Za vzor so imeli moderno skandinavsko pleteno pohištvo gobastih ali čašastih form, dopolnjeno z železnim ogrodjem. V zadnjih desetletjih je v Sloveniji izdelanega zelo malo v celem pletenega pohištva. Do pred kratkim je še pletla klasično oblikovane stole Milena Petka iz Bučkovcev v Prlekiji. Ribniški suhorobarji na domačih tržnicah in sejmi prodajajo večji del hrvaške in bosanske pletene stole, naslonjače in žardinjere iz vrbovega šibja

klasičnih angloameriških oblik in takih kot iz tretje četrtine dvajsetega stoletja. Drugo tovrstno pohištvo prihaja iz Azije, bodisi klasičnih form ali moderno, katerega ogrodja so skrita pod gladko opetim gostim pletenjem.

V celem pleteno pohištvo je bilo vedno povezano s počitkom, sproščenostjo, lahkotnostjo in zračnostjo. Lahko izžareva eksotičnost pravljicične dežele Indije Koromandije ali prijazno domačnost. Ker je njegov razvoj tekkel vzporedno z razvojem fotografije, ga ta vedno odlično dokumentira. Forme pletenega pohištva so se slogovno vedno navezovala na mizarsko izdelano leseno pohištvo, od historizmov prek secesije, art dekoja do modernizma. Za scela pleteno pohištvo je značilno, da mnogo oblik, ki so jih iznašle posamezne dobe, ni nikoli popolnoma izginilo, ampak oživljajo vedno znova v novih preoblikah. V marsičem je v

n

celem pleteno pohištvo sorodno drugi uspešnici zadnjih sto petdesetih let, pohištvo iz krivljenega lesa, ki smo ga v Sloveniji izdelovali sprva na obrobjih Pohorja, pozneje pa v Ljubljani in zlasti na Duplici pri Kamniku. Medtem ko je bila njegova izdelava v nasprotju s pletenim skoraj v celoti odvisna od strojev, so bile mreže iz trstičnih viter za sedelna in hrbtna polnila dolgo pletene zgolj ročno. Pleteno

pohištvo se kljub nekdanj večinoma ročni izdelavi ujema s filozofijo potrošništva. Stalna raba sicer trpežnih stolov, ki so bili prevečkrat na žarkem soncu in dežju, je slej ko prej pripeljala do prelomov in drugih poškodb, ki jih je bilo skoraj nemogoče nevidno zakrpati in zagotoviti prvotno statično trdnost. Ker je bilo zaradi dostopnega cenenega pletiva to pohištvo vedno relativno poceni, so zato poškodovane stole raje zavrgli in jih zamenjali z novimi.

V Sloveniji je pleteno pohištvo doseglo svoj prvi vrh priljubljenosti v prvem desetletju dvajsetega stoletja, drugega med vojnama, zdaj pa je zaradi globalne mode tudi pri nas spet zelo pogosto. Z izjemo zadnjih desetletij smo ga tudi sami snovali in izdelovali. Pri tem so bile ključne pletarske šole, ki so postale žarišča kvalitetnega pletenja: v začetku dvajsetega stoletja zlasti ljubljanska šola, pozneje radovljiška in haloško-ptujska. Prek izučeni pletarskih mojstrov so se ta znanja prenašala na mlajše rodove, vse do sedemdesetih let. Imamo starodavno tradicijo pletenja, imamo izvrstne oblikovalce, zato ni razloga, da se ne bi, tako kot nekoč, na slovenskem (in tujem trgu) spet pojavalo doma zasnovano in izdelano v celem pleteno pohištvo. Za primerno ceno kupcev ne bi manjkalo.

Knjiga: PLETENO POHIŠTVO V SLOVENIJI

Z izdajo knjige Pleteno pohištvo v Sloveniji avtorice dr. Maje Lozar Štamcar, muzejske svetnice iz Narodnega muzeja Slovenije, je bilo temu segmentu slovenske pohištvene zgodovine doslej prvič posvečena prav posebna pozornost. Razprava Pleteno pohištvo v Sloveniji je nastala na osnovi ohranjenega pohištva, pisnih virov in sočasnih fotografij orisuje navzočnost pletenega pohištva pri nas, od začetkov v osemdesetih letih devetnajstega stoletja do prvega vrha med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno, drugega vrha v dvajsetih letih in časa v desetletjih po drugi svetovni vojni vse do danes.

Razpravi je dodan katalog 60 kosov ohranjenega pletenega pohištva, največ v lasti Narodnega muzeja Slovenije, iz drugih slovenskih muzejev in v zasebni lasti. Celotno besedilo je prevedeno v angleščino. V besedilo je vpletenih 190 fotografij, večinoma so historične črno-bele, ohranjeno pohištvo pa je prezentirano na barvnih fotografijah.

Maja Lozar Štamcar